

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Κωνστ. Τρυπάνης**, παρουσιάζων τὸ βιβλίον τῆς κυρίας Γ. Ξανθάκη - Καραμάνου «*Studies in fourth-century tragedy*», λέγει τὰ ἑξῆς :

Τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τοῦ Εὐριπίδη ποὺ διασώθηκαν, ὅσο σημαντικὰ καὶ ἂν εἶναι, δίνουν μόνο μιὰ μερικὴ εἰκόνα τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νικητῶν στὰ Μεγάλα Διονύσια καὶ τὰ Λήναια (I. G. II² 2318, 2319 - 23, 2325), οἱ τρεῖς μεγάλοι τραγικοὶ δὲν εἶχαν μόνο διδόχους ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ποὺ τοὺς συναγωνίζονταν καὶ ποὺ πολλὰς φορὰς ἔπαιρναν τὸ πρῶτο βραβεῖο στοὺς δραματικούς ἀγῶνες. Ἔτσι ἡ ὑπεροχὴ τῶν τριῶν, ὅπως τὴ βλέπομε ἡμεῖς σήμερα, δὲν ἦταν ἀδιαφιλονίκητη στὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ.

Δυστυχῶς, ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἄλλων τραγικῶν ποιητῶν, μὲ μόνη πιθανὴ ἐξαίρεση τὸ Ρήσο ποὺ δὲν εἶναι γνήσιο ἔργο τοῦ Εὐριπίδη, κανένα δὲν διασώθηκε καὶ ἔτσι δὲν ξεύρομε τίποτε τὸ βέβαιο γιὰ τὴν τέχνη τους.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, καὶ μ' ὅλο ποὺ οἱ μαρτυρίες εἶναι λιγοστεῖς, φαίνεται ὅτι ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου (431 - 404 π.Χ.) ἡ τραγωδία περνοῦσε κρίση ἀξιόλογη καὶ ὅτι εἶχε γίνῃ αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀνανέωση καὶ ἀλλαγὴ. Αὐτὸ γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τοὺς πειραματισμοὺς καὶ τὶς ἀλλαγὰς ποὺ βλέπομε στὶς νεώτερες τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδη, ἀλλαγὰς ποὺ τὶς υἱοθέτησαν καὶ τὶς ἀνάπτυξαν οἱ νεώτεροι σύγχρονοί του, καὶ ἀκόμη περισσότερο οἱ διάδοχοί του στὴν τραγικὴ σκηνή.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ νεωτεριστικοῦ αὐτοῦ κύκλου τῶν τραγικῶν ποιητῶν ἦταν ὁ «καλὸς Ἀγάθων», ὁ γιὸς τοῦ Τισαμένη (440 - 402 π.Χ.), μορφὴ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ καὶ ἀμφιλεγόμενη, ποὺ τὸν χτύπησε ὁ Ἀριστοφάνης στὶς *Θεσμοφοριάζουσες* καὶ ποὺ τὸν ἐορτασμὸ τῆς πρώτης του νίκης στοὺς δραματικούς ἀγῶνες ἐπῆρε ὁ Πλάτων γιὰ σκηνοθεσίαν στὸ *Συμπόσιόν* του.

Ἔτσι ὁ ὥραϊος Ἀγάθωνας στὸν Ἀνθέα του ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ παρουσίασε τραγωδίαν μὲ ὑπόθεση ποὺ ἐκεῖνος ἐπινόησε καὶ ποὺ δὲν τὴν πῆρε ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ μυθολογία, σημειώνοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ τὸ πρῶτο βῆμα τοῦ σοβαροῦ θεάτρου πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀστικοῦ δράματος. Παράλληλα

ἐχρησιμοποίησε καὶ τὰ λεγόμενα «ἐμβόλιμα χορικά», δηλαδή τὰ χορικά ἄσματα ποὺ δὲν εἶχαν ἄμεση σύνδεση μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς τραγωδίας καὶ ἐπομένως μποροῦσαν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν σὲ περισσότερα δράματα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τονίστηκε πιὸ καθαρὰ καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἔργων σὲ ἐπεισόδια, σὲ ἀνεξάρτητες δηλαδή σκηνές. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Ἀγάθωνας ἐκαινοτόμησε καὶ στὴ μουσική, εἰσάγοντας στὰ ἔργα του τὸν Ὑποφρύγιον καὶ τὸν Ὑποδῶριον νόμον, ποὺ δυστυχῶς δὲν ξεύρομε τί ἀκριβῶς ἦσαν, γιατί οὐσιαστικὰ τίποτε δὲν διασώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαία μουσική.

Ὁ Ἀριστοφάνης μᾶς παρουσιάζει στοὺς Βατράχους (78-89) ὅλη αὐτὴ τὴν ὁμάδα τῶν νεωτεριστῶν ποιητῶν ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Ἀγάθωνα σὰν εὐστροφὴ καὶ φλύαρη ὁμάδα, ἀλλὰ καὶ ἀνίκανη νὰ δημιουργήσει κάτι τὸ πραγματικὰ μεγάλο. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἐντύπωση ποὺ μᾶς δίνουν καὶ ὅσες ἄλλες μαρτυρίες ἔχομε γιὰ τὴν τραγωδίαν τοῦ τέταρτου αἰῶνα, γιατί δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ὁ παραδοσιακὸς θρησκευτικὸς χαρακτήρας τῆς ἀρχαίας τραγωδίας δὲν ἐπέτρεπε οὐσιαστικὴ ἀνανέωση. Ὅτι ἡ τραγωδία ἦταν τότε ἓνα ποιητικὸ εἶδος στὴν οὐσία ἐξαντλημένο τὸ δείχνει καὶ ἡ ἀναβίωση τῶν «παλαιῶν», ὅπως τὶς ἔλεγαν, ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὸ 386 π. Χ., δηλαδή ἡ παρουσίαση στὴν Ἀθηναϊκὴ σκηνή, στὰ Μεγάλα Διονύσια, ὅχι μόνο νέων ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐνὸς ἀπὸ τὰ δράματα τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τοῦ Εὐριπίδη, ποὺ εἶχαν πιά ἀποκτήσει τὸ κῆρος, τὸ status, τῶν κλασσικῶν. Ἡ πρωτοτυπία, ὁ ρεαλισμὸς καὶ ἡ εὐστοχὴ παρατήρηση τῆς ζωῆς πέρασαν τότε ἀπὸ τὴν τραγωδίαν στὴ Μέση καὶ τὴ Νέα Κωμῶδια καὶ κυρίως στὰ ἔργα τοῦ Φιλίμονα καὶ τοῦ Μενάνδρου.

Μολαταῦτα, δὲν πρέπει νὰ νομίζομε ὅτι ἡ τραγωδία ἦταν νεκρὴ τὸν τέταρτον αἰῶνα π. Χ. Κάθε ἄλλο. Ἦταν πολὺ ἀγαπητὴ, καὶ ἡ δημοτικότητά της ξαπλώθηκε καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τῆς δὲν ἦσαν πιά οὔτε Ἀθηναῖοι καὶ ὅταν ὁ Πλάτωνας ἔκαμε τὴν γνωστὴ ἐπίθεσή του ἐναντίον τοῦ θεάτρου στὴν Πολιτεία, μιλοῦσε γιὰ κάτι τὸ ζωντανό, γιὰ κάτι ποὺ εἶχε ἐπίδραση ἐπάνω στοὺς σύγχρονούς του, καὶ ὄχι γιὰ κάτι τὸ περασμένο καὶ τὸ νεκρό.

Τὴν τραγωδίαν λοιπὸν αὐτὴ τοῦ τέταρτου αἰῶνα ἔρχεται νὰ ἐξετάσει ἡ ὥραία μελέτη τῆς κυρίας Ξανθάκη - Καραμάνου, καὶ τὸ θέμα εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα κεντρικὰ θέματα στὴν κλασσικὴ φιλολογία, ὅπου ὑπάρχει ἀκόμη περιθώριον γιὰ ἔρευνα. Τὸ βιβλίο της μὲ τὸν τίτλον *Studies in fourth-century tragedy* βασίζεται στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ ὑπέβαλε στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου, καὶ ποὺ ἐπαινέθηκε ἀπὸ τοὺς ἐξεταστὲς τῆς Καθηγητὲς E. W. Handley καὶ A. A. Long. Εἶναι μιὰ ἔρευνα συστηματικὴ ὅλων τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων στοιχείων ποὺ ἔχομε, καὶ χωρίζεται σὲ ἑπτὰ κεφάλαια, στὰ ὁποῖα προτάσσεται

μιὰ μακρὰ εἰσαγωγή. Σ' αὐτὴν ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἐπανεξέταση τοῦ ὕλικου ποὺ ἔχομε σήμερα στὴ διάθεσή μας, ὅσο ἀποσπασματικὸ καὶ ἂν εἶναι, μπορεῖ νὰ μᾶς πείσει ὅτι ἡ τραγικὴ ποίηση τοῦ τέταρτου αἰῶνα δὲν εἶναι μιὰ ποίηση «παρακμῆς», ἀλλὰ μιὰ δραματικὴ ποίηση μὲ διαφορετικοὺς στόχους ἀπὸ τοὺς στόχους τοῦ πέμπτου αἰῶνα, ποὺ εἶχαν ἐπίδραση καὶ ἐπάνω στὴ μορφὴ της.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου δίνει καθαρὰ τὶς γενικὲς γραμμὲς ποὺ ἀκολούθησε ἡ τραγικὴ ποίηση στὸν τέταρτον αἰῶνα· ἐξετάζονται τὰ θέματα ποὺ προτιμοῦσαν οἱ ποιητὲς της, οἱ βασικὲς πηγὲς ποὺ χρησιμοποίησαν, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἀνέβαζαν τότε τὰ δράματα στὴ σκηνή. Τονίζεται, καὶ αὐτὸ ἔχει σημασία, ὅτι μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο περισσότερο βάρος ἔδιναν οἱ ποιητὲς στὸν κομπὸ λόγο καὶ στὶς ὑποθέσεις τῶν δραμάτων τους, ποὺ ζητοῦσαν νὰ εἶναι συναρπαστικὲς, ἀπὸ τὰ βαθυστόχαστα νοήματα ἢ τὴ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων. Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ — τὸν κομπὸ λόγο στὶς ρήσεις — τὸ ἀποδίδει ὀρθῶς ἡ κ. Ξανθᾶκη - Καραμάνου στὴν ἐπίδραση τῆς ρητορικῆς ποὺ ὀδήγησε καὶ στὰ «ἀναγνωστικὰ δράματα», δηλαδὴ τὰ δράματα ποὺ τὰ ἔγραφαν γιὰ νὰ τὰ διαβάσουν καὶ ὄχι γιὰ νὰ τὰ ἀνεβάσουν στὴ σκηνή, ἐνῶ τὸ δεύτερο — τὰ συναρπαστικὰ θέματα — τὸ ἀποδίδει στὴν ἐπίδραση τοῦ Εὐριπίδη καὶ τῇ μεγάλῃ ἀκτινοβολίᾳ ποὺ εἶχαν τότε οἱ νεωτερισμοὶ του. Παράλληλα, ἐξαίρεται ἡ σημασία τοῦ «θεάματος» μὲ τὶς πλούσιες σκηνοθεσίες καὶ τὰ ἐντυπωσιακὰ ἐνδύματα — τοῦτο φαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἀγγειογραφίες — καὶ τῇ μεγάλῃ σημασίᾳ ποὺ ἀπέκτησε ὁ ὑποκριτής.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὸ μυθολογικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ ἱστορικὸ δράμα καλλιεργήθηκε τότε, ἐνῶ ὁ νεωτερισμὸς τοῦ Ἀγάθωνα μὲ τὸν Ἀνθέα του, ὅπου ὅπως εἶδαμε, ἡ ὑπόθεση δὲν ἦταν παραδοσιακὰ μυθολογική, ἀλλὰ δημιούργημα τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, δὲν βρῆκε συνεχιστὲς.

Δυστυχῶς ἀπὸ τοὺς κύριους τραγικοὺς ποιητὲς τοῦ τέταρτου αἰῶνα, δηλαδὴ τὸν Ἀστυδάμαντα, τὸν Καρκίνο, τὸν Χαιρήμονα, τὸν Θεοδέκτη καὶ τὸν Διονύσιο — γιατί ὁ Μοσχίωνας πιθανότατα ἀνήκει στὸν τρίτο αἰῶνα — δὲν ἔχομε καμιὰ ὁλόκληρη τραγωδία, οὔτε κὰν ἀρκετοὺς στίχους γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὴ δομὴ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν δραμάτων ἐκείνων. Πάντως ἀπὸ τὴν Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ «πεπλεγμένη τραγωδία» μὲ συναρπαστικὰ ἐπεισόδια εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐδέσποζε τότε, ἔστω καὶ ἂν οἱ λεπτομέρειες καὶ οἱ παραλλαγές της μᾶς διαφεύγουν πιά σήμερα. Προχωρεῖ μάλιστα ἡ κ. Ξανθᾶκη - Καραμάνου καὶ ἐξετάζει τὰ ἐμβόλιμα χορικά, τὴν ἀνάμειξη τῶν μέτρων ποὺ παρατηρεῖται τότε, καὶ τὸν περιορισμὸ τῶν σατυρικῶν δραμάτων σὲ ἓνα μόνον.

Ἡ τραγωδία τοῦ τέταρτου αἰῶνα δὲν ἄφησε ἀδιάφορους τοὺς μεταγενέστερους λεξικογράφους, συμπλητές, ποιητὲς καὶ ἱστορικούς, καὶ ἀξιόλογα εἶναι καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῆς πού βρέθηκαν σὲ παπύρους. Βασικὲς ὁμῶς πηγὲς γιὰ τὴν ἔρευνα παραμένουν τρεῖς, ὁ Ἀριστοτέλης (κυρίως στὴν Ποιητική, τὴ Ρητορική καὶ τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια του), ὁ Ἀθήναιος (στοὺς Δειπνοσοφιστὲς) καὶ τὸ Ἀνθολόγιον τοῦ Στοβαίου.

Τὸ ποικίλον καὶ ἀνομοιόμορφον ὕλικόν πού ἔχομε, τὸ συνέλεξε καὶ τὸ κατάρταξε ἡ κ. Ξανθάκη-Καραμάνου ὄχι χρονικὰ ἀλλὰ θεματικά.

Ἔτσι στὰ κεφάλαια δύο ἕως τέσσερα ἐξετάζει τοὺς μύθους, τὶς ὑποθέσεις δηλαδὴ τῶν τραγωδιῶν, πού τὶς χωρίζει, ἀκολουθώντας τὸν Ἀριστοτέλη, σὲ τρία εἴδη: σὲ ἐκεῖνες πού ἔχουν χαρακτὴρα παθητικό, σὲ ἐκεῖνες πού ἔχουν χαρακτὴρα μελοδραματικό, καὶ σ' αὐτὲς πού ἔχουν ἔντονον χρῶμα ρητορικό.

Στὸ πρῶτον εἶδος εἶναι φανερὴ ἡ προτίμηση γιὰ τὶς σπάνιες παραλλαγὲς τῶν πανελλήνιων μύθων — παραλλαγὲς π.χ. τοῦ μύθου τῆς Μήδειας, τῆς Ἀλόπης, τοῦ Ἀλκμέωνα — πού εἶναι λιγώτερον ἄγριες καὶ ταιριάζουν καλύτερα μὲ τὰ πρὸ ἐξημερωμένα ἥθη τοῦ τέταρτου αἰῶνα. Στὸ δεύτερον, τὸ μελοδραματικό, βλέπομε ὅλα τὰ στοιχεῖα πού ὀδηγοῦν ἀπὸ τὶς μελοδραματικὲς τραγωδίαις τοῦ Εὐριπίδη, σὺν τὸν Ὀρεστήη ἢ τὴν Ἑλένῃ, στὴ Νέα Κωμωδία καὶ τὸ Ἑλληνιστικὸ μυθιστόρημα· καὶ στὸ τρίτον, ὅπου ἡ ἐπίδρασις τῆς ρητορικῆς εἶναι μεγάλη, διακρίνεται ἡ ροπή τοῦ Ἰσοκράτη.

Στὸ πέμπτον κεφάλαιον τῆς μελέτης ἐξετάζονται τὰ περιγραφικὰ καὶ τὰ διηγηματικὰ ἀποσπάσματα πού διασώθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀθήναιον. Ἐκεῖ βλέπομε μιὰ φυσιολατρικὴ διάθεσις, πολλὰς ἐπιτυχημένους μεταφορὰς καὶ ὄχι σπάνια καὶ ἓνα τόνον ἐπιγραμματικό.

Τὰ ἀποσπάσματα μὲ ἡθικολογικὸ καὶ γνωμικὸν χαρακτὴρα, πού ἔρχονται ἀπὸ τὸν Στοβαῖον, ἐξετάζονται στὸ ἕκτον κεφάλαιον. Τὸ περιεχόμενον δὲν εἶναι μόνον ἡθικὸν καὶ θρησκευτικόν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα κοινωνικὸν καὶ πολιτικόν. Δυστυχῶς γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ξεύρομε ἀπὸ ποιῆς τραγωδίας τὰ πῆρε ὁ Στοβαῖος.

Τέλος τὸ ἕβδομον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς μελέτης ἐρευνᾷ μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα, πού χρονολογοῦνται μὲ κριτήρια γλωσσικά, μετρικὰ καὶ θεματικά. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ πιθανότατα ἔρχεται ἀπὸ τὸν Ἑκτορά τοῦ Ἀστυδάμαντα, καὶ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸν Κένταυρον τοῦ Χαιρήμονα.

Ἡ ἐργασία τῆς κ. Ξανθάκη-Καραμάνου εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη καὶ καλύπτει λεπτομερειακὰ τὸ χῶρον πού ἐρευνᾷ. Μὲ τὰ σχετικῶς ὀλίγα καὶ ἀνομοιόμορφα στοιχεῖα πού διασώθηκαν σὲ ἀρχαίους συγγραφεῖς, παπύρους, ἐπιγραφὰς

καὶ ἀγγεῖα κατόρθωσε νὰ μᾶς δώσει μιὰ πειστικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ γιὰ τὴν ποιότητα τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας τοῦ τέταρτου αἰώνα π. Χ., πὺν δὲν εἶναι βέβαια τραγωδία ἀκριβοῦς ἀνάλογη μὲ τὴν τραγωδίαν τοῦ πέμπτου αἰώνα, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ διόλου ἀξιοκαταφρόνητη, ὅπως τόσοι τὴν ἔχουν κατηγορήσει ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Δίπλα σ' αὐτὰ μᾶς παρέχει μεταφρασμένα καὶ σχολιασμένα τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῶν τραγωδιῶν τοῦ τέταρτου αἰώνα π. Χ. διασώθησαν, μιὰ πλήρη βιβλιογραφία καὶ μερικὲς ἐνδιαφέρουσες φωτογραφίες ἀπὸ ἐπιγραφὰς καὶ ἀγγειογραφίας σχετικὰς μὲ τὴν ἔρευνά της.

Σ' αὐτὴ τὴν δυστυχοῦς πανθομολογούμενη ἀνυμνηρὴ ἔρημο νεωτέρων Ἑλλήνων ἐρευνητῶν τῶν κλασσικῶν γραμμάτων, ἡ ἄρτια ἐργασία τῆς κ. Ξανθῆς - Καραμάνου ἔρχεται σὰν μιὰ αὖρα δροσερή.